

The culture of death

This is a small collection of articles initiated by the Centre of Excellence in Cultural Theory and dedicated to the study of some selected aspects of the culture of death in archaeology, folkloristics, and media studies. Such a selection of research fields is to some extent random depending mostly on authors who responded to the call for papers and succeeded in finishing their contributions before the deadline. This selection could easily be quite different and the collection itself much thicker because the focus – the topic of death – touches everyone and forms an essential part in human culture. Nevertheless, even this casual selection of different aspects in the culture of death gives a good overview of the essential and inexhaustible nature of the topic, and of how some nuances of the culture of death share surprisingly many features in totally different research disciplines. The authors hope that their modest contribution complements that extremely large and rich discussion which does exist on the culture of death in various social and human sciences.

Although due to the nature of this journal the emphasis is on archaeology, it makes sense to start with the question from the last paper about the death in newspapers written by Halliki Harro-Loit and Kadri Ugur. They ask: “since everyone dies, whose death is worthy of media coverage?” One can replace the word “media” in this question with some other words more characteristic of someone’s own research field. An archaeologist, for instance, could ask: since everyone dies, whose death was worthy of proper burying? The problem here lies in the circumstance that the graves and cemeteries we know from prehistory have often belonged only to a minor part of human population, while the majority of prehistoric people were buried in a way, which has not preserved their burials over longer times. Death leaves traces in human culture only if it is interpreted through that culture, as stated by Valter Lang in his article in the current volume, and by far not every death has shared this fate in prehistoric past. The proper burying, leaving traces in material culture, has been selective for a very long time, in our corner of the world until the spread of Christianity at the latest. But such selectiveness can also be found in many other prehistoric and historical societies around the world, while towards the modern societies it has achieved more shaded or hidden features. The media coverage of death today is actually also selective, therefore compensating the selectiveness of culturally treated death by other and modern means. Thus, death

touches everyone of us but its phenomena interpreted through culture very much depend on both time and place. This culture-specificity is also demonstrated by the articles included in this volume.

Trying to answer the question, *whose* death is worthy of rendering cultural meaning, the researchers of prehistoric to modern societies usually refer to those persona who have possessed more remarkable and outstanding positions in their lifetime. Still, in egalitarian societies of distant past the question of who was buried in a few graves is quite incomprehensible for us, as there is insufficient data to make reliable suggestions. In more complex and stratified (pre)historic societies the buried people were most likely those who shared social, religious and economical power. Today the range of such people is much wider embracing also politically and culturally (in its broader sense) or otherwise active and outstanding individuals. Anyway, whatever has been the exact practice in particular cultures, death has been used as a means for distinguishing and remembering people who were somehow important for those societies.

Speaking of the representation of death in modern press, the main idea of death notices is the wish of survivors (e.g. relatives, friends, colleagues) to inform the others about someone's demise. All such notices and other texts share the grief and mourning; they speak much more about the living people than about those who died (Harro-Loit & Ugur, this volume). But this is exactly what also the archaeologists believe of prehistoric burial customs and grave buildings: they speak not only about the dead but, perhaps, much more about the living people, the survivors. Here, of course, the history of archaeology presents a number of different approaches how the burial customs have been interpreted through times, as briefly discussed in their paper by Abdulla Al-Shorman and Ali Khwaileh in this volume. Their short synopsis of the topic refers to the complexity and multiplicity of problems concerning the culture of death in prehistoric societies – the more so because not only our interpretations have been changed according to the advance of archaeological theory and interpretation but death itself (resp. its cultural treatment) has been and is continuously changing depending on the development of symbolic thinking. And death certainly belongs among the most symbolically loaded spheres of human culture.

In the current volume, the papers by Al-Shorman & Khwaileh and Lang deal with archaeological remnants of prehistoric burial customs from two very distant and different regions: Jordan and Estonia. There is actually nothing in common if one looks at material remains of these two areas; yet, they both seem to share a selective attitude to 'proper burying'. That is, there are periods also in Jordan, which are very poor or empty in graves, although data on contemporary human habitation is rich. The problem is not discussed by the authors in greater detail, however, and therefore needs further study. Madis Arukask in his paper analyses folklore data concerning old beliefs on burying, concentrating especially on burial laments as a means to eliminate the fear of the dead. Such ritual practices which we only know from oral tradition have usually not left traces in archaeological

record and are therefore important for the archaeologists in order to complement their source material. The tradition of exhumation, also discussed by Arukask, has material evidence in archaeological record, as revealed by both the occurrence of incomplete skeletons in prehistoric graves and single human bones found in settlement sites. The final paper, written by Harro-Loit and Ugur, analyses the representation of death culture in the Estonian press today. This paper brings death much closer to the reader (i.e. it happened not only in the past), as we get daily information about it from different media. From the point of view of the current volume it is interesting to follow how the mediated information about death is selected, framed, and presented in a certain conventional form.

Valter Lang

Surmakultuur

Käesolev Kultuuriteooria Tippkeskuse initsieeritud artiklikogumik on pühendatud surmakultuuri mõningate aspektide uurimisele arheoloogias, folkloristikas ja meediauuringutes. Selline distsipliinide valik on mõnevõrra juhuslik, sõltudes eelkõige autoritest, kes vastasid kogumiku koostamise üleskutsesele ja suutsid oma uurimuse tähtaegselt lõpetada. See valik oleks võinud olla ka teistsugune ja kogumik ise tunduvat paksem, sest uurimisteema fookus – surm – puudutab meist igapäev ning kujutab endast inimkultuuri väga olulist osa. Igal juhul peaks aga ka seesugune põgus ülevaade surmakultuuri aspektidest andma hea ettekujutuse nii teema olulisusest ja mitmekülgisusest kui ka sellest, kuidas mõnedel surmakultuuri nüanssidel on üllatuslikke ühisjooni üksteisest küllaltki kauges teadusvaldkonnades. Autorid loodavad, et nende tagasihoidlik panus täiendab seda mahukat ja mitmekesist kirjandust, mis surmakultuuri kohta on erinevates sotsiaal- ning humanitaarteadustes seni avaldatud.

Kuigi käesoleva kogumiku rõhuasetus on meie ajakirja iseloomust johtuvalt arheoloogial, oleks mõistlik alustada küsimusest, mille esitavad Halliki Harro-Loit ja Kadri Ugur oma artiklis surma kajastamise kohta ajakirjanduses: kui kõik surevad, siis kelle surm on meedias kajastamist väärt? Sõna *meedia* võib selles küsimuses vastavalt kellegi uurimisvaldkonnale ka mõne teise sõnaga asendada. Näiteks arheoloogias võiks küsimuse püstitada selliselt: kui kõik surevad, siis kelle surm on väärt nn tõelist matmist? Probleem on siin selles, et esiajast teada kalmetesse on maetud vaid väiksem osa ühiskonnast, kusjuures enamik kunagi elanud inimestest on maetud viisil, mis pole võimaldanud jäänuste pikema aja jooksul

säilimist. Surm jätab jälgi inimkultuuri ainult siis, kui ta on mõtestatud läbi selle kultuuri, nagu sedastab oma artiklis Valter Lang, ja kaugeltki mitte iga surm pole esiajaloolises minevikus seesugune olnud. Nn tõeline matmine – selline, millest jääb materiaalsesse kultuuri midagi alles – on olnud pikka aega selektiivne, meie piirkonnas põhiliselt kuni ristiusu levikuni. Seesugust selektiivsust surma käsitlemisel võib kohata ka paljudes teistes esiajaloolistes ja ajaloolistes ühiskondades, kusjuures hilisemate aegade poole liikudes on see omandanud järjest uusi ning varjatuid vorme. Nii on tegelikult selektiivne ka surma kajastamine tänapäeva meedias. Seega: kuigi surm puudutab meist igapäev, on selle kultuuriliselt mõtestatud tahud väga paljus sõltuvad kohast ja ajast. Seda surma kultuurispetsiifilisust võib märgata ka käesolevasse kogumikku koondatud artiklites.

Püüdes vastata küsimusele, *kelle* surm on väärt kultuurilise tähenduse omistamist, on eri ajastute ja kultuuride uurijad osutanud tavaliselt isikutele, kel on oma eluajal olnud ühiskonnas märkimisväärsem ning väljapaistvam positsioon. Ometi on sellisele küsimusele raske vastata kaugema esiajaloolise mineviku egalitaarsete ühiskondade puhul, sest väheste teadaolevate matmispaikade ainestik ei võimalda hästi põhjendatud järeldusi. Komplekssetes ja kihistunud esiajaloolistes ühiskondades on maetud põhiliselt neid, kellel oli sotsiaalset, religioosset või majanduslikku võimu/autoriteeti, nagu me tavaliselt arvame. Tänapäeval on seesuguste isikute ring, kelle surm leiab kultuurilist kajastamist, märksa laiem, hõlmates ka poliitiliselt ja kultuuriliselt (või muud moodi) aktiivsemaid isikuid. Milline iganes võis olla käitumisviisi konkreetses kultuurides, on surma ikkagi kasutatud vahendina, et eristada ja mäletada inimesi, kes ühel või teisel moel olid vastavates ühiskondades olulised.

Mis puutub surma kajastamisse tänapäeva meedias, siis on surmakuulutuste põhiliseks sisuks ellujäänute (sugulased, sõbrad, kolleegid) soov kellegi lahkumisest teada anda. Kõik sellised teated edastavad muret ja leina, samas kõnelevad need rohkem elavatest inimestest kui surnutest (Harro-Loit ning Ugur, käesolev väljaanne). Aga täpselt sedasama räägivad arheoloogid ka muistsest matmisviisist ja kalmehitusest: need kõnelevad mitte üksnes surnutest, vaid ilmselt palju rohkem hoopis elavatest inimestest. Arheoloogia ajaloost võib muidugi tuua palju näiteid selle kohta, kuidas läbi aegade on muutunud matmisviiside tõlgendus, ja lühidalt on sellel teemal oma artiklis peatunud ka Abdulla Al-Shorman ning Ali Khwaileh. Nende lühike konspekt selle teema kohta annab ettekujutuse surmakultuuriga seotud probleemide kompleksusest ja mitmekülgusest esiajaloolistes ühiskondades, seda enam et muutunud pole mitte üksnes meie tõlgenduste iseloom vastavalt arheoloogiateooria arengule, vaid pidevalt on muutunud ka surm ise, õigemini surma kultuuriline tõlgendamine vastavalt sümboliseeritud mõtlemise edenemisele. Ja pole kahtlust, et surm kuulub inimkultuuri kõige rohkem sümboliseeritud sfäärade hulka.

Käesolevas kogumikus on kahes artiklis käsitletud esiajaloolisi matmisviise kahes väga kauges ja erinevas piirkonnas: Jordaania ning Eestis. Vaadates nende piirkondade materiaalse kultuuri jäänuseid, pole tegelikult võimalik leida midagi

ühist. Samas võib mõlemas piirkonnas täheldada selektiivset lähenemist “tõelisele matmisele”, sest ka Jordaania esiajaloo esineb perioode, kus inimasustuse olemasolust hoolimata puuduvad matmispaigad või on need väga haruldased. Al-Shorman ja Khwaileh ei aruta kuigivõrd selle probleemi üle, mistõttu vajab küsimus edasist uurimist.

Madis Arukask on oma artiklis analüüsinud rahvaluules säilinud vanu uskumusi matmiskommete kohta, pühendudes eriti itkudele kui surmakartuse tõrjumise vahendile. Seesugused rituaalsed praktikad pole mõistagi ainelisse kultuuri jälgi jätnud ja on seega olulised muuhulgas ka arheoloogidele nende allikmaterjali täiendamiseks. Itkudest aimuv ekshumatsioonitava on siiski jätnud jälgi ka arheoloogilisse materjali, seda nii kalmetes esinevate mittetäielike skelettide kui ka asulakihtidest leitud üksikute inimluude näol.

Viimases artiklis (Harro-Loit ja Ugur) on analüüsitud surma kajastamist tänapäeva Eesti ajakirjanduses, tuues seeläbi teema lugejale märksa lähemale (st surm ei esine üksnes kauges minevikus). Käesoleva kogumiku seisukohalt on huvitav jälgida, kuidas ajakirjanduses vahendatav info surma kohta on selekteeritud, raamitud ja esitatud vastavalt kindlale kokkulepitud vormile.

Valter Lang